

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความสอดคล้องกระบวนการสอนพุทธธรรมในพระไตรปิฎก กับกระบวนการสอนธรรมของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)

ในบทนี้ เป็นการวิเคราะห์กระบวนการสอนพุทธธรรมในพระไตรปิฎก จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทที่ ๒ และนำเอากระบวนการสอนธรรมของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทที่ ๓ มาวิเคราะห์ความสอดคล้องระหว่างกระบวนการสอนพุทธธรรมในพระไตรปิฎกกับกระบวนการสอนธรรม ตามวิถีทางของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ว่ามีรูปแบบ เทคนิค วิธีการในการสั่งสอนการขัดเกลาและการจัดประสบการณ์ที่เหมาะสมให้ลูกศิษย์ได้เรียนรู้ตนเองอย่างเป็นธรรมชาติ แล้วนำความรู้ไปปฏิบัติให้เกิดทักษะ เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดการเจริญงอกงามในการประพฤติปฏิบัติตนเพื่อให้อยู่ในแนวทางของศีลธรรมจริยธรรมได้อย่างไร ตามวัตถุประสงค์ที่ผู้วิจัยได้กำหนดไว้

เมื่อพูดถึงการเรียนรู้ ตั้งแต่เกิดจนถึงช่วงเวลาก่อนที่มนุษย์จะจากโลกนี้ไป อาจเรียกได้ว่าทุกช่วงเวลาของชีวิตคือการเรียนรู้ องค์ประกอบทางความรู้ของมนุษย์ ส่วนหนึ่งเกิดจากประสบการณ์การใช้ชีวิต และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากความรู้ในระบบระบอบการศึกษาที่สังคมได้วางไว้ การให้ความรู้แก่ผู้เรียนหรือการสอน มีวัตถุประสงค์ คือ ให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุด จึงต้องอาศัยความตั้งใจจริงของทั้งครูผู้สอนและผู้ศึกษาเล่าเรียน และการสอนจะประสบความสำเร็จหรือไม่นั้น เกิดจากผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปประพฤติปฏิบัติ หรือทดลองจนเกิดผลสำเร็จได้ด้วยตนเอง และเพื่อเป็นการส่งเสริมให้กระบวนการนี้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้เทคนิคการนำหลักวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า และของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) มาวิเคราะห์ความสอดคล้อง เพื่อที่จะให้ทราบถึงปัจจัยที่สำคัญที่สุด ที่มีอิทธิพลส่งผลต่อให้ทั้งการเรียนและการสอนประสบความสำเร็จหรือบรรลุวัตถุประสงค์

การปฏิบัติตามหลักการ เพื่อเข้าถึงจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนานั้น เป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงได้โดยไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือวิสัยและอิทธิปาฏิหาริย์ กระบวนการสอนพุทธธรรมในพระไตรปิฎกกับกระบวนการสอนธรรมของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ซึ่งเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คืออนุสาสนี, คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอัศจรรย์ — marvel of teaching)^๑ เป็นรูปแบบการสอนของพระพุทธเจ้า ที่ทรงสรรเสริญว่าเป็นเยี่ยมประกอบด้วย หลักการสอน วิธีการสอน ลีลาการสอน กลวิธีและอุบายประกอบการสอน คุณลักษณะของผู้สอน และตลอดจนแนวทางหรือวิธีการปฏิบัติกิจในพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดในประเด็นการวิเคราะห์ความสอดคล้อง ดังนี้

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๙๖.

๔.๑ วิเคราะห์ความสอดคล้องคุณลักษณะของผู้สอน หรือคุณลักษณะของพระพุทธรเจ้า กับพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัย นำมาวิเคราะห์คุณลักษณะของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) กับคุณลักษณะของพระพุทธรเจ้า พบความสอดคล้องในคุณลักษณะความเป็นครูบา อาจารย์ผู้สั่งสอนขัดเกลากบรรมศิษย์ สามารถนำมาพิจารณาได้ ๓ ด้าน คือ ๑) คุณลักษณะด้านปัญญา ๒) ความบริสุทธิ์แห่งศีล และ ๓) ความกรุณา การวิเคราะห์ความสอดคล้องคุณลักษณะของครูผู้สอน เพื่อให้เห็นภาพชัดเจน จึงนำมาจัดเรียงในรูปแบบตารางได้ดังนี้

ลำดับ	ข้อพิจารณา	คุณลักษณะของพระพุทธรเจ้า	คุณลักษณะของ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท)
๑	ด้านปัญญา	ปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการสอน ประกอบด้วย : - ปัญญาหยั่งรู้ เป็นกำลังของพระตถาคต อันเป็นต้นแบบของความเป็นครู - ปัญญาแตกฉาน เป็นปัจจัยต่อประสิทธิภาพของการสอน คือสามารถจำแนกธรรมที่ลึกซึ้งให้เข้าใจง่าย	คุณลักษณะทางปัญญาที่เห็นได้ชัดเจนของพระโพธิญาณเถร คือ สัมปยุตธรรม ๗ จากกระบวนการสอนธรรม คือ คำสอนและการประพฤติปฏิบัติ เน้นให้ผู้เรียนเป็นผู้จักรู้กาลเทศะ คือรู้ว่าควรหรือไม่ควร พูด หรือทำ อะไร (what) กับใคร (who) ที่ไหน (where) เมื่อไหร่ (when) และอย่างไร (how) คือการสอนให้รู้จักความพอดี ได้อย่างแยบคายและชัดเจน
๒	ด้าน ความบริสุทธิ์แห่งศีล	ความบริสุทธิ์ที่ทำให้ประชาชน เชื่อ ถู และ เลื่อมใส ในพระพุทธรเจ้า พิจารณาจากลักษณะของความเป็นผู้บริสุทธิ์ดังนี้ ๑) เป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง ๒) ทำได้อย่างที่สอน สอนอย่างไรปฏิบัติอย่างนั้น ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอน ๓) มีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอนไม่หวังผลประโยชน์หรืออามิสตอบแทน	๑) หลักคำสอนสำคัญของพระโพธิญาณเถร เป็นคำสอนที่เอื้อต่อการปฏิบัติทางจิตคือ (๑) ไม่กระทำชั่ว ทางกาย วาจา ใจ ทำให้จิตบริสุทธิ์ผ่องใส คือ สะอาด (๒) การทำความดี คือ ทำจิตให้เป็นบุญเป็นกุศล ใจก็สบาย จิตเบรียบได้คือ ความสว่าง (๓) เมื่อชำระบาปแล้วทำให้สะอาด ใจหมดกังวลทำให้ผ่องใส เมื่อใจสะอาดผ่องใสแล้วใจจึงสงบ ๒) ทำตัวเป็นแบบอย่างของศิษย์สามารถเอาตัวเองเป็นประจักษ์พยานในผลของการปฏิบัติได้ตามที่กล่าวสอน ๓) อดทนอบรมสั่งสอนศิษย์เมื่อ

ลำดับ	ข้อพิจารณา	คุณลักษณะของพระพุทธเจ้า	คุณลักษณะของ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท)
			เห็นผลที่จะได้รับคือศิษย์เป็นที่พึงให้ตนเองและผู้อื่นได้จึงไม่ท้อถอย
๓	ด้าน ความ กรุณา	ความกรุณาที่แสดงออกในการอบรมสั่งสอน ทำให้เกิดองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ คือ น่ารัก น่าเคารพ น่าเจริญใจ รู้จักพูดให้ได้ผล อดทนต่อถ้อยคำ อธิบายได้ล้าลึก สอนให้รู้และปฏิบัติเพื่อให้ได้รับคุณค่าสูงสุดจากการที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์	หลักการสอนธรรมของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) มีปฏิบัติตามคุณสมบัติแห่งองค์คุณของกัลยาณมิตรธรรม คือ ความกรุณาในการอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ให้เห็นคุณค่า ความดีงาม ในการประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี คือ การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

จากตารางอธิบายได้ว่า การวิเคราะห์ความสอดคล้องคุณลักษณะของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) มีความสอดคล้องกันกับคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า ดังนี้

คุณลักษณะด้านปัญญา คุณลักษณะที่เห็นได้ชัดเจนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) คือ สปัจริยธรรม ๗ คือ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ ธรรมทั้ง ๗ ข้อนี้เป็นคำสอนที่มุ่งเพื่อเป็นหลักสำหรับการฝึกฝน แต่ขณะเดียวกันก็นำมาใช้แสดงคุณลักษณะของบุคคลได้ ดังนั้นธรรมที่แสดงถึงคุณลักษณะของผู้ที่ได้ศึกษาทางปัญญาจึงได้แก่ อัมมัญญู ผู้รู้จักเหตุ อัตถัญญู ผู้รู้จักผล อตตัญญู ผู้รู้จักตน มัตตัญญู ผู้รู้จักประมาณ กาลัญญู ผู้รู้จักกาล ปริสสัญญู ผู้รู้จักชุมชน ปุคคลปโรปรัญญู ผู้รู้จักบุคคล^๒ และจากเนื้อหาการทบทวนเอกสารและงานวิจัยของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) กระบวนการสอนธรรม คำสอน และการประพฤติปฏิบัติ เน้นให้ผู้เรียนเป็นผู้จักรู้กาลเทศะ คือ การสอนให้รู้จักความพอดี (ทางสายกลาง) ด้วยความลึกซึ้งแยบคายและชัดเจน

คุณลักษณะด้านความบริสุทธิ์แห่งศีล (๑) หลักคำสอนของพระโพธิญาณเถร เป็นคำสอนที่เอื้อต่อการปฏิบัติทางจิตเพื่อความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ คือ ไม่กระทำความชั่ว ทางกาย วาจา ใจ ทำให้จิตบริสุทธิ์ผ่องใส จิตเป็นบุญเป็นกุศล ใจก็สบาย ใจหมดกังวลทำให้ผ่องใส เมื่อใจสะอาดผ่องใสแล้ว ใจจึงสงบบริสุทธิ์ (๒) กระบวนการอบรมสั่งสอนที่สำคัญคือ การทำตัวเป็นแบบอย่าง ทำได้อย่างที่สอน และ (๓) อดทนอบรมสั่งสอนศิษย์โดยย่อท้อต่อความเหนื่อยยาก

คุณลักษณะด้านความกรุณา หลักการสอนธรรมของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) มีปฏิบัติตามเต็มเปี่ยมด้วยความกรุณาในการอบรมสั่งสอนศิษย์ ด้วยการสอนที่เน้นย้ำให้ศิษย์เห็นคุณค่าในการประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในความดีงาม เพื่อการเข้าใจอย่างลึกซึ้งในการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

สรุปได้ว่า คุณลักษณะภายนอกของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) คือคุณลักษณะด้านพฤติกรรม จากการกระทำที่ถูกต้องแสดงออกในความเป็นครูบาอาจารย์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) เป็นที่รัก ที่เคารพ มีความน่าเชื่อถือ ส่งผลให้การสอนและคำสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) มีความน่าเชื่อถือเช่นเดียวกัน คุณลักษณะภายในมีความเป็นอันหนึ่งอัน

^๒ อย.สศตคก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓-๑๔๖.

เดียวกับคุณลักษณะภายนอก หมายความว่า ความเป็นพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) บ่งบอกถึง ความเป็นผู้มีปัญญามีปัญญาในการอบรมสั่งสอนสอนด้วยภาษากายและภาษาใจอย่างเป็นเนื้อเดียวกัน หรือ อาจกล่าวได้ว่า ภาษากายและภาษาใจมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแท้จริง การสอนจึงข้ามพ้น เป็นสมมติบัญญัติทางภาษา คือ การสื่อสารด้วยการพูด ภาษาที่ใช้ในการสื่อสารธรรมจึงเป็นภาษากาย และภาษาใจ อันเป็นหัวใจของการสอนอย่างมีนัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อนักเรียนน้อมนำเอาคำสอนไป ประพฤติปฏิบัติให้ได้ผลตามผู้เป็นต้นแบบ ในภาษาปัจจุบันคือ ผู้เป็นแรงบันดาลใจ หรือที่เรียกว่า ไอดอล (Idol) คือ การประพฤติปฏิบัติของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) ที่เมื่อคิดอย่างไรก็ทำอย่าง นั้น สอนอย่างไรก็ปฏิบัติอย่างนั้น สิ่งที่อยู่ภายในจึงกลายเป็นเนื้อเดียวกับสิ่งที่ถูกแสดงออกมาภายนอก ความสงบภายในถูกส่งออกมาเป็นความสงบเย็น สวรรค์ สรรวมกายภายนอก การที่พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) มีลูกศิษย์ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติจำนวนมาก ซึ่งเป็นประจักษ์พยานต่อ ความสำเร็จในการสอนได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาวิเคราะห์ความสอดคล้องในคุณลักษณะทั้ง ๓ ประการ คือ ๑) ความเป็นผู้มีปัญญา ๒) เป็นผู้มีคุณธรรมบริสุทธิ์แห่งศีล และ ๓) เป็นผู้มีคุณกรุณา พบว่า ผลที่ได้จากการวิเคราะห์ คุณลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ ไม่ได้ขัดขวางการพัฒนาทางวัตถุเพื่อการดำรงชีวิตเลย หากแต่ยังช่วย ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาที่สงบเย็นและเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นได้อย่างแท้จริง หากนำไป พัฒนาฝึกฝน ให้เกิดเป็นคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติงานฝึกอบรม หรือผู้มีหน้าที่ในการให้ความรู้ ที่มีอยู่ หลากหลายศาสตร์ หลากหลายรูปแบบในยุคสมัยปัจจุบัน ก็ยังสามารถนำไปใช้ให้บรรลุผลสำเร็จได้ เป็นอย่างดี

๔.๒ วิเคราะห์ความสอดคล้องกระบวนการสอนพุทธธรรมในพระไตรปิฎกกับ กระบวนการสอนธรรมของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท)

๔.๒.๑ หลักการสอนที่เกี่ยวกับเนื้อหาเรื่องที่สอน

เนื้อหาในการสอนในกระบวนการสอนของพระโพธิญาณเถร คือ สอนเรื่อง การทำจิตให้ สงบด้วย สติสัมปชัญญะ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นหนทางไปสู่มรรค ตามลำดับ เนื้อหาการสั่งสอน ธรรมในต่างประเทศ พระโพธิญาณเถรให้แนวคำสอนนี้แก่ลูกศิษย์เช่นกัน คือ แนะนำเรื่องเนื้อหาใน การเทศน์ให้แก่ลูกศิษย์ในคืนวันสุดท้ายที่พำนักอยู่ Chithurst ว่า “ทานกถา ลีสกถา ลักคกถา กามา ทินวกถา เนกขัมมานิสังสกถา เทศน์ทั้งปีทั้งชาติก็ให้อยู่ในกลุ่มนี้ ที่นี้ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นต้นตอมัน เทศน์ตลอดชีวิตก็อย่าให้หนีจากนี้ พูดมากก็ให้รู้จักอันนี้”^๓ ซึ่งเนื้อหาที่พระโพธิญาณเถรแนะนำนั้น เรียกว่า อนุปุปพิกถา ๕ และหลักไตรสิกขา เป็นธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อฟอก อธิษฐานของบุคคล ผู้ฟังให้มีความประณีตขึ้นไปโดยลำดับ

สรุปได้ว่า หลักการสอนที่เกี่ยวกับเนื้อหาเรื่องที่สอนของพระโพธิญาณเถรและ พระพุทธเจ้านั้น มีความสอดคล้องกัน คือ การสอนเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหนทางไปอริยมรรค มืองค์ ๘ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นทางสายเอก ประเสริฐกว่าทั้งหมด เพราะเป็นการเดินเข้าสู่พระ

^๓ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), อุปถัมภ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์เผยแผ่มรดก ธรรม พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), ๒๕๕๒), หน้า ๕๕๓.

นิพพาน คือ ผู้ศึกษาและประพฤติปฏิบัติใช้เป็นเครื่องอาศัยนำไปสู่หนทางแห่งการหลุดพ้นจากทุกข์และประโยชน์สูงสุดจากทางดำเนินนี้คือ การเข้าถึงพระนิพพาน การสอนของพระโพธิญาณเถรนอกจากการให้องค์ความรู้แล้ว หลังจากการอบรมสั่งสอนจะมีการวัดผลหรือประเมินผล การปฏิบัติเป็นระยะ โดยที่ผู้ศึกษารู้ตัว และไม่รู้ตัว เป็นการสอนที่ชี้ให้เห็นข้อบกพร่องเพื่อให้ศิษย์สามารถปรับปรุงแก้ไขได้ด้วยตัวเอง จึงเป็นสิ่งยืนยันได้ว่า หลักการสอนของพระโพธิญาณเถร มีเนื้อหาและกระบวนการที่สนับสนุนให้ลูกศิษย์ลงมือปฏิบัติให้เห็นผลได้ด้วยตัวเอง และถือข้อวัตร ในการปฏิบัติทางกายและทางวาจาที่ถูกกาลเทศะ เพื่อช่วยเกื้อกูลให้การปฏิบัติบรรลุผล หลักการสอนเกี่ยวกับเนื้อหาเรื่องที่สอนจึงมีความสอดคล้องกับหลักการสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างดี

๔.๒.๒ หลักการสอนในสิ่งที่ควรคำนึงถึงเกี่ยวกับตัวผู้เรียน

หลักการสอนที่คำนึงเกี่ยวกับตัวผู้เรียนนี้ พระโพธิญาณเถร ใช้วิธีการสร้างสัมพันธภาพให้เกิดขึ้นก่อน จากนั้นก็ให้กำลังใจและเอาใจใส่ต่อการเรียนของลูกศิษย์มาเป็นระยะ เป็นครูที่ฉลาดรู้จักลูกศิษย์แต่ละคนของตนเป็นอย่างดีและมีความแยบคายต่อการจัดประสบการณ์การสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างของศิษย์แต่ละคนโดยคำนึงถึงความพร้อมของศิษย์ได้อย่างพอดี คือ สอนครั้งเดียวแต่ความทรงจำประทับใจไปนาน และหลักการสอนที่สำคัญที่สุดคือ ให้ลูกศิษย์ลงมือทดลองทำการปฏิบัติให้เกิดผลด้วยตนเอง เพื่อเอาตัวเองเป็นพยานในผลของการปฏิบัติได้ด้วยตัวเอง รู้จักตัวเอง รู้จักกิเลสที่มีในใจของตนในขณะนั้น เป็นการชี้ให้ลูกศิษย์รู้ผลของการปฏิบัติของตนเองด้วยตัวเอง โดยการปฏิบัติทางจิตเน้นให้เอาชนะใจ คือการเอาชนะกิเลสของตัวเองเป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่เหนืออื่นใด และการให้ลูกศิษย์เป็นผู้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นหลักการสอนที่พระโพธิญาณเถรใช้และได้รับการยอมรับนับถือจากทั้งลูกศิษย์ชาวไทยและต่างชาติ จนทำให้ได้รับผลสำเร็จมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นการตอบโจทยวิสัยนี้ว่า ความสำเร็จของการสอนด้วยวิถีทางของพระโพธิญาณเถรนั้น วิธีนี้เป็นวิธีการที่เอื้อให้ถึงซึ่งความสำเร็จต่อการสอนวิธีหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารูปแบบการสอนที่เป็นหลักการสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาจากประเทศไทยไปสู่นานาอารยประเทศ คือ การให้ผู้เรียนปฏิบัติให้เห็นผลได้ด้วยตัวเอง เป็นความเมตตาและกรุณา ในการช่วยชี้บอกทางให้โดยมิได้ตำหนิหรือลงโทษ จึงเป็นการสอนที่ประเสริฐสูงสุด

พระโพธิญาณเถรกระตุ้นให้ลูกศิษย์มีบทบาทร่วมกันในการเรียนรู้ ใช้หลักการนี้ในการปกครองหมู่สงฆ์ โดยเปิดโอกาสให้พระภิกษุทุกรูปได้แสดงความคิดเห็น ก็รับฟังด้วยความเคารพ คอยฟังความเห็นของสานุศิษย์อยู่เป็นประจำ พบว่าการบริหารด้วยวิธีการสอนที่เปิดเผยเช่นนี้ สามารถช่วยป้องกันข้อครหาหรือความแตกร้างภายหลังได้ ลูกศิษย์ได้ข้อคิด ความรู้และความภูมิใจที่ได้มีบทบาทร่วม เป็นการสร้างความรัก ความเคารพ ความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ จึงเป็นวิธีการสอนที่ดีที่สุดวิธีหนึ่ง และพบว่าการสอนของพระโพธิญาณเถรที่ประกอบด้วยความเมตตา กรุณา มีปัญญาควบคู่กันไปเสมอ คอยให้ความเอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษตามกาลเทศะตามเหตุการณ์

สรุปได้ว่า พระโพธิญาณเถร ใช้วิธีการสร้างสัมพันธภาพให้เกิดขึ้นก่อน จากนั้นก็ให้กำลังใจและเอาใจใส่ต่อการเรียนของลูกศิษย์มาเป็นระยะ ด้วยวิธีการที่เป็นทั้งผู้ดูและผู้รู้ในเวลา

เดียวกัน คือรู้ทั้งสภาวะภายในและสภาวะภายนอก คือรู้สภาวะของลูกศิษย์ที่มากกระทบ เมื่อถึงเวลาหนึ่ง เป็นโอกาสที่เหมาะสมก็ทำการทดสอบลูกศิษย์เพื่อวัดผล การทดสอบเป็นไปเพื่อให้ลูกศิษย์ได้เป็นผู้ดูและเป็นผู้รู้ด้วยตัวเองต่อไป คือใช้เทคนิคการสะกิด กระทุ้งหรือเตือนให้ลูกศิษย์ได้รู้และได้เห็นกิเลสในใจของตัวเอง ให้รู้ว่ามิกิเลสหรือมีอารมณ์ใดเกิดขึ้นภายในและผลที่หวังได้จากนี่คือการเจริญปัญญา คือรู้จักตัวเอง รู้จักกิเลสที่มีในใจของตนในขณะนั้นเอง ทำให้ลูกศิษย์รู้ผลของการปฏิบัติของตนเองด้วยตัวเองไปโดยปริยาย เป็นความเมตตาและกรุณาของครูบาอาจารย์ในการสอน การสอนจึงเป็นความกรุณาในการช่วยชี้บอกทางให้ มิใช่การตำหนิต่ออย่างใดเลย

เมื่อเปรียบผู้เรียนดั่งบัว ๔ เหล่า ลักษณะของลูกศิษย์ที่ร่ำเรียนศึกษาศาสนากับพระโพธิญาณเถระโดยส่วนมาก อาจเปรียบได้กับผู้มีความรู้ดั่งบัวเหล่าที่ ๓ และเหล่าที่ ๒ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสมัยพุทธกาล ผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงเมตตาและกรุณาสั่งสอน โดยมากเป็นผู้มีความรู้ดั่งบัวเหล่าที่ ๑ และเหล่าที่ ๒ ซึ่งเป็นไปได้ว่าบริบทแวดล้อมต่างๆ ที่ประกอบกันนั้น เอื้อให้พระพุทธองค์ทรงมีคุณลักษณะที่พิเศษในความรู้ที่มียิ่งกว่าครูบาอาจารย์ในยุคปัจจุบัน เมื่อเทียบตรรกะเช่นนี้ จึงพบว่า ในยุคสมัยปัจจุบัน ผู้ศึกษาเป็นผู้ที่มีสติปัญญาอยู่ในระดับหรือทิศทางที่ลดน้อยถอยลง ดังนั้น เพราะเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ระบบระบอบการศึกษาในพระพุทธศาสนา รวมถึงการให้ความรู้ในศาสตร์อื่นๆ มีความจำเป็นที่จะต้องเร่งสร้างคุณภาพในการให้การศึกษาด้วยกระบวนการที่มีคุณภาพ ทั้งในเรื่องขององค์ความรู้และบริบทแวดล้อมสำคัญที่เอื้อต่อกระบวนการสอน เพื่อให้การสอนบรรลุผลสำเร็จ คือ ผู้เรียนสามารถนำเอาองค์ความรู้ไปวิเคราะห์แล้วสังเคราะห์ ให้ได้เป็นความรู้ใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมได้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวางยิ่งขึ้นไป เพราะการสอนจะบรรลุผลสำเร็จได้นั้นหมายถึง การที่ผู้เรียนนำเอาความรู้ไปปฏิบัติให้ประสบความสำเร็จได้จริง ด้วยการปฏิบัติอย่างถูกต้องตามที่ได้รับการสอน และสามารถนำเอาความรู้ไปต่อยอดให้เกิดความรู้ หรือองค์ความรู้ใหม่ เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และในสังคมส่วนรวมต่อไป

๔.๒.๓ หลักการสอนที่เกี่ยวกับกระบวนการสอน

หลักการสอนเกี่ยวกับกระบวนการสอนของพระโพธิญาณเถระ ชั้นแรกคือการสร้างสัมพันธภาพและเก็บข้อมูลของลูกศิษย์ ไปพร้อมๆ กัน บริบทแวดล้อมของวัดหนองป่าพงมีส่วนทำให้บรรยากาศในการสอนปลอดโปร่ง การเอาใจใส่ของพระโพธิญาณเถระ ทำให้ผู้มาใหม่ ไม่รู้สึกเครียดหรืออึดอัด อีกทั้งยังคอยให้กำลังใจให้มีความอดทนต่อการปฏิบัติอยู่เสมอ เมื่อทราบรายละเอียดของศิษย์ผู้มาใหม่พอสมควรแล้ว ในลำดับต่อมา ก็ทำการอบรมสั่งสอนด้วยการสนทนาและจัดประสบการณ์การเรียนรู้ภายในให้เหมาะสมกับศิษย์ ตามโอกาสที่อำนวย ซึ่งจะอยู่บนพื้นฐานของความพอดี คือ ถูกกาลเทศะ ด้วยการใช้ภาษาที่นุ่มนวล สละสลวย เข้าใจง่าย ไม่กระทบตนและผู้อื่นในการอบรมสั่งสอนศิษย์

ด้วยเทคนิคการจัดประสบการณ์ภายในให้แก่ศิษย์เช่นนี้ ทำให้ความรู้ประทับใจลูกศิษย์ชาวต่างชาติ เป็นสิ่งที่บรรดาลูกศิษย์นำมาบอกกล่าว เล่าขานถึงครูบาอาจารย์ ที่เมตตากรุณาให้โอกาสได้รับความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ลูกศิษย์ต่างก็ระลึกถึงพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) ด้วยความเคารพ อบอวน ซาบซึ้งใจ และภาคภูมิใจที่ได้เอื้ออ้าถึง ซึ่งลักษณะเช่นนี้ถือจึงทำให้พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) เป็นผู้มีคุณลักษณะแห่งกัลยาณมิตรธรรมอย่างแท้จริง โดยถือตาม

แบบอย่างแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กระบวนการสอนจึงมีความสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๔.๓ ลีลาการสอน

พระโพธิญาณเถรมีลีลาการสอนหรือรูปแบบการสอน ที่ช่วยให้ลูกศิษย์เข้าใจในเนื้อหา และอยากน้อมนำไปปฏิบัติให้ได้ผล คือ พระโพธิญาณเถร อธิบายให้ลูกศิษย์เห็นภาพแจ่มแจ้งชัดเจน ชักจูงใจให้เห็นจริง ชวนให้คล้อยตามจนยอมรับและนำไปปฏิบัติ อย่างในกรณีที่พระคิดอยากลาสิกขา พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ใช้ทุกวิธีที่อยู่ในสถานการณ์แวดล้อม และองค์ความรู้มีอยู่ เรียกได้ว่า จัดทุกกลยุทธ์ออกมาสู้กับกิเลสของลูกศิษย์เพราะเห็นประโยชน์ของการปฏิบัติที่มีคุณค่ายิ่งกว่าความสุขที่ได้รับจากทางโลก นำหลักเหตุผลมาชักจูงให้เห็นคล้อยตามได้ ให้กำลังใจ ปลุกเร้าลูกศิษย์ ให้อดทนปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ ธรรมเทศนาที่ดี เรื่องเล่าจากประสบการณ์ของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ก็ดี ศิษย์ฟังไม่รู้จักเบื่อ ไม่รู้จักอิม เพราะเล็งเห็นถึงประโยชน์จากการได้ใคร่ครวญธรรมจาก ประสบการณ์ของพระโพธิญาณเถร นอกจากการสอนธรรมโดยใช้เทคนิคอุปมาอุปไมยแล้ว พระโพธิญาณเถรยังสนใจการถ่ายทอดธรรมแบบเซน ประกอบการอบรมเทศนา คือ การตื่นรู้ ตื่นรู้จาก ภายใน เมื่อใจตื่น กายก็ตื่น คือผลที่ได้จากการทำสติให้เกิดเป็นสัมปชัญญะอย่างสม่ำเสมอ ให้สติเป็น ฐานรากของการพิจารณาธรรมทั้งหลายที่จะเกิดขึ้น อันเป็นทางดำเนินไปสู่ ศีล สมาธิ ปัญญา ตามอย่างองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๔.๔ วิธีการสอน

วิธีการสอนธรรมของพระโพธิญาณเถร พบว่า มีวิธีการสอน ๔ วิธี คือ (๑) แบบสนทนา ธรรมเป็นการตอบปัญหาข้อสงสัยให้กับบุคคลทั้งที่ยังไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาให้เลื่อมใส และที่เลื่อมใสแล้วก็ทำให้เลื่อมใสยิ่งขึ้น ด้วยเทคนิคการสะกิดให้ตื่นรู้ กับคำตอบสั้น กระชับ แต่เกินความ คาดหมายของคู่สนทนา แล้วค่อยเติมความรู้ให้ด้วยการอธิบายที่มีเหตุผลลึกซึ้งเข้าถึงใจ (๒) การ แสดงธรรมเทศนาอบรมสั่งสอนธรรม เป็นวิธีการสอนเพื่อให้ความรู้ให้ความเข้าใจเพิ่มเติม ใช้ภาษาที่ สละสลวยน่าฟัง ด้วยการใช้นิคมอุปมาอุปไมยที่แจ่มแจ้งชัดเจน จึงเป็นทั้งการสอนให้ผู้เรียนมีความ แยกคายในการพิจารณาอย่างการอุปมาอุปไมยที่ยกขึ้นแสดง และความเข้าใจกระจ่างแจ้งในธรรมที่ ชัดเจนยิ่งขึ้น (๓) การสอนแบบการตอบปัญหาธรรมของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) โดยมากเป็น การตอบปัญหาจากการตั้งคำถามของผู้มาปฏิบัติอบรมกรรมฐาน และผู้ที่สงสัยในการศึกษาธรรมของ ตน ทั้งที่เมืองไทยและในระหว่างการเดินทางไปเผยแผ่ธรรมต่างประเทศ ผู้ถามส่วนมากมักสับสน เนื่องจากเป็นผู้ปฏิบัติใหม่ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ได้เมตตาให้กำลังใจด้วยคำตอบที่ง่าย ตรงไปตรงมา บ่อยครั้งที่พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ต้องให้ผู้ถามรู้จักคำถามของตัวเองโดยที่ไม่ ต้องพูดอะไรมากนัก ด้วยวิธีที่หลักแหลมเฉียบขาด เพื่อไม่ให้เป็นการเสียเวลาทั้งผู้ถามและผู้ตอบ เพราะหากตอบในสิ่งที่เขายังรู้ไม่ถึงก็จะยิ่งทำให้เกิดความสับสนและสงสัยมากยิ่งขึ้นไปอีก ผลคือจะ ตอบให้อย่างไรก็ไม่มันจบ แต่สิ่งที่จะทำให้คำถามจบได้คือ การปฏิบัติให้เกิดผลด้วยตนเอง เมื่อ ปฏิบัติแล้วเกิดข้อสงสัย พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) มีเมตตาตอบให้เพื่อเป็นกำลังใจในการปฏิบัติให้ เจริญก้าวหน้าต่อไป จึงถือเป็นรางวัลที่ได้รับจากการน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติ ทั้งยังแนะนำให้ผู้ ปฏิบัติทั้งตำราและฟังตัวเองให้มาก ให้มีความตั้งใจจริงและอดทน ปฏิปทาการสอนของพระโพธิญาณ

เถรเป็นเช่นนี้ (๔) แบบการวางกฎข้อบังคับ พระโพธิญาณเถรใช้วิธีนี้ในการจัดระเบียบคณะสงฆ์ โดยเน้นสอนให้เกิดความความสามัคคีและความพร้อมเพรียงกันของหมู่คณะเพื่อเป็นการคุ้มครองบวรภายในวัด ให้เอื้ออำนวยต่อการบรรลุธรรมได้มากที่สุด ทำให้กฎระเบียบทุกอย่างตลอดจนธรรมเนียมประเพณีและรูปแบบของชีวิตนิกายในวัด พ้นจากการเป็นเพียงประเพณีที่ทำสืบต่อกันมาอย่างไร้จุดหมาย กลายมาเป็นวิธีการอันแยบยล เป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือ ซึ่งเราใช้เพื่อสร้างทัศนคติแห่งการรู้แจ้งภายใน จากวิธีการสอนดังกล่าวข้างต้น พบว่าวิธีการสอนทั้ง ๔ วิธี ที่พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ใช้ เป็นวิธีการสอนที่เป็นไปตามสภาวะหรือเหตุปัจจัยของผู้เข้าอบรม การสอนจึงเป็นการหยิบชุดความรู้ให้เหมาะกับแต่ละบุคคล กลุ่มคน สถานที่ ตามแต่สถานการณ์ ด้วยความชาญฉลาด จึงสามารถพบเห็นความเป็นผู้มีปัญญามากจากทุกวิธีการสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) การมีปัญญาลึกซึ้งในการสอนของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) พิจารณาได้จากการสามารถหยั่งรู้หรือวัดผลของการปฏิบัติของผู้เข้าอบรมด้วยคำถามของเขาเอง ซึ่งมีความสอดคล้องกับพระพุทธรูป ที่สามารถหยั่งรู้อุปสรรคของพระสาวก และสามารถแนะนำวิธีปฏิบัติกรรมฐานให้พระสาวกมีความก้าวหน้าและบรรลุผลสำเร็จ เพราะทราบเหตุปัจจัยแห่งความขัดข้องหรืออุปสรรคนั้นได้

๔.๕ กลวิธีหรือเทคนิคและอุบายประกอบการสอน

กลวิธีหรือเทคนิคและอุบายประกอบการสอนของพระโพธิญาณเถรนั้น เป็นกระบวนการสอนธรรมที่มีความสอดคล้องกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และมีอีกจุดที่น่าสนใจมากคือ ในความสอดคล้องนั้น ก็ยังมีความสอดคล้องในความโดดเด่นของวิธีการนำเทคนิคไปใช้จนประสบความสำเร็จ เฉกเช่นเดียวกับพระพุทธรูปองค์อีกด้วย

การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ การใช้อุปมาอุปไมย การสอนด้วยสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเป็นสื่อในการสอนธรรม ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการในการสอน นอกจากการใช้ความเข้มงวดเคี่ยวเข็ญศิษย์ ก็สามารถผ่อนหนักผ่อนเบาในการสอนตามสถานการณ์ ตามแต่ละบุคคล อีกทั้งมีการลงโทษและการให้รางวัล หากเห็นว่าศิษย์ทำผิดจะดุและลงโทษด้วยการเทศนานกกว่าปกติเป็นการทรมานกิเลสของศิษย์ แต่ในบางวาระก็ให้ความสนิทสนม ให้ความร่าเริงเบิกบานใจแก่ศิษย์ให้ได้รับการผ่อนคลาย การเล่นภาษาเล่นคำ พบในการสอนแบบเทศนา เป็นการใช้นำคำศัพท์ใหม่ๆ ที่ใกล้เคียงกับความเข้าใจของผู้คนในยุคปัจจุบัน เช่น คำว่า “ไม่แน” คำนี้เป็นคำสอนที่พระโพธิญาณเถร ยำนังกัยาหนาเป็นคาถาบทสำคัญเพื่อให้เห็นความธรรมดาแห่งไตรลักษณ์ซึ่งมีความสอดคล้องกับการสอนธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

กลวิธีการสอนของพระโพธิญาณเถรที่มีความสอดคล้องและโดดเด่นกับพระพุทธรูป คือ (๑) การสอนด้วยการเปรียบเทียบด้วยอุปมาอุปไมย เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจง่ายขึ้นคือเปรียบเทียบนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน พระโพธิญาณเถรถือว่าเป็นครูบาอาจารย์ที่มีเป็นอัจฉริยะ ความชำนาญในการนำมาใช้ด้วยความเชี่ยวชาญและนำมาใช้ประกอบการสอนมากที่สุด คือ การสอนทุกครั้งเป็นความรู้ที่แสดงออกหรือไหลออกมาจากใจ ด้วยความแยบคายในการเปรียบเทียบให้ความรู้เข้าถึงใจและประทับอยู่ในใจผู้เรียน ช่วยให้ผู้เรียนสามารถน้อมนำไปปฏิบัติตามได้อย่างถูกต้อง (๒) การทำเป็นตัวอย่างหรือสาธิตให้ดู ด้วยเพราะสิ่งที่ทำดีกว่าคำที่พูด ทำให้พระโพธิญาณเถรประสบความสำเร็จในการสอนลูกศิษย์ฝรั่งอย่างมาก ด้วยเทคนิคการ ฝึกจริง ปฏิบัติจริง ทำได้อย่างที่สอน ลูกศิษย์จึงมีความเคารพยำเกรงในตัวพระโพธิญาณเถร และได้รับความศรัทธาจากญาติโยม (๓) อุบาย

เลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล ในการสอนพระฝรั่งเป็นผู้นำในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่แพร่หลายอย่างรวดเร็ว โดยลูกศิษย์ฝรั่งได้รับการยอมรับ มีชื่อเสียงทั้งเมืองไทยและต่างประเทศ สอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้า คือการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาคือการเรียนรู้ด้วยใจตัวเอง การไม่รู้หนังสือ ไม่รู้ภาษาที่สามารถปฏิบัติตามแนวทางในพุทธศาสนาได้ ถือเป็นอัจฉริยภาพของพระโพธิญาณเถร ที่มีวิสัยทัศน์ มีสายตาวัดกว้างไกล ในการคาดการณ์อนาคต ในความสนใจของชาวต่างชาติที่มีต่อพระพุทธศาสนา การให้พระฝรั่งสอนฝรั่งเป็นองค์ประกอบของความสำเร็จเพราะการสอนเกิดจากความเข้าใจในกันและกัน (๔) การรู้จักจังหวะและโอกาส เป็นการสอนด้วยวิธีการที่ถึงลูกถึงคน ทำให้เห็นว่าพระโพธิญาณเถร รู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ด้วยความชำนาญ การรู้กาลเทศะ คือรู้ในสัปปุริสธรรม ๗ รู้ความพอดี ในจัดหะเวลาและโอกาสในการสอนศิษย์อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน (๕) การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การตอบตอบปัญหาธรรมแต่ละครั้งแสดงถึงความเป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบอันฉับไว การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมต้องอาศัยไหวพริบปฏิภาณ คือความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการและเทคนิควิธีทั้งหมดที่มีอยู่มาใช้ให้เหมาะสมกับเรื่องที่เกิดขึ้นแต่ละคราว ด้วยคุณลักษณะของผู้มีภูมิปัญญา เฉกเช่นเดียวกับพระพุทธองค์ ในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้าต้องเจอกับปัญหามากมาย และพระองค์ก็ต้องอาศัยไหวพริบปฏิภาณแก้ไขอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเนื้อหาในการตรัสตอบปัญหาโดยการแก้ไขปัญหายุ่งยากเฉพาะหน้า ในแต่ละครั้งแสดงถึงลักษณะความเป็นบรมครู

จากการวิเคราะห์ความสอดคล้องกระบวนการสอนพุทธธรรมในพระไตรปิฎกกับกระบวนการสอนธรรม ตามวิถีทางของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) นำมาสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ลำดับ	กระบวนการสอนธรรมของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) มีความสอดคล้องกับพระไตรปิฎกในประเด็น	อธิบายได้ว่า
๑ ๑.๑	หลักการสอนเกี่ยวกับเนื้อหา	การสอนจากสิ่งที่เข้าใจง่ายไปหายาก ตามลำดับความสัมพันธ์ จากประสบการณ์จริง มีเนื้อหาที่ตรงจุด ให้นึกคิดตามได้ สอนเท่าที่จำเป็นและเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน
๑.๒	เกี่ยวกับตัวผู้เรียน	สอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล ด้วยวิธีการปรับการสอนให้เหมาะสม คำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง อย่างมีบทบาทร่วม และให้ความเอาใจใส่ผู้ที่ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษตามกาลเทศะ ตามเหตุการณ์ และช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อยที่มีปัญญา มีความสอดคล้องกันและโดดเด่นมาก
๑.๓	เกี่ยวกับกระบวนการสอน	สร้างความสัมพันธ์ก่อนการสอนด้วยการสร้างบรรยากาศให้ปลอดโปร่ง ไม่เครียด ไม่อึดอัด

ลำดับ	กระบวนการสอนธรรมของ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) มีความ สอดคล้องกับพระไตรปิฎกในประเด็น	อธิบายได้ว่า
		การสอนมุ่งให้ความเข้าใจไม่กระทบตนและ ผู้อื่น ด้วยใช้ภาษาที่สุภาพ นุ่มนวล สละสลวย เข้าใจง่าย
๒	ลีลาการสอน	อธิบายได้ชัดเจนและชักจูงให้คล้อยตามและ เห็นด้วยจนนำไปปฏิบัติ ให้กำลังใจ ปลุกใจให้ ความมั่นใจว่าทำได้ ไม่ให้ท้อถอย ชโลม ใจให้เข้มแข็งเต็มไปด้วยความหวังเพราะ มองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติ
๓ ๓.๑	วิธีการสอน แบบสากัจฉา หรือสนทนา	เป็นการสอนแบบรายบุคคล และผู้ถามที่ยังไม่ เลื่อมใสให้เลื่อมใส และที่เลื่อมใสแล้วให้ เลื่อมใสยิ่งขึ้นไป
๓.๒	แบบบรรยาย	เป็นการสอนในที่ประชุม มีคนจำนวนมาก และระดับความรู้ที่ใกล้เคียงกัน
๓.๓	แบบตอบปัญหา	เมื่อผู้เรียนมีความสงสัยในความรู้ที่ตนเข้าใจ การตอบปัญหา ผู้สอนคำนึงถึงผู้ถามและ คำถามเป็นสำคัญ มีความสอดคล้องกันและ โดดเด่นมาก โดยมากพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) จะตอบแบบตรงไปตรงมา และหาก คำถามไม่เป็นประโยชน์สำหรับผู้ถามก็จะไม่ ตอบ แต่พูดไม่คำให้ผู้ถามได้กลับไปทบทวน ความรู้และคำถามของตนเอง
๓.๔	แบบวางกฎข้อบังคับ	เป็นการระเบียบข้อบังคับให้ปฏิบัติร่วมกัน เพื่อความสงบเรียบร้อยในหมู่สงฆ์ มีความ สอดคล้องกันและโดดเด่นมาก
๔ ๔.๑	กลวิธีและอุปายประกอบการสอน ยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ	มีความสอดคล้อง
๔.๒	เปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา	มีความสอดคล้องและโดดเด่นมาก
๔.๓	การทำให้เป็นตัวอย่างหรือสาธิตให้ดู	มีความสอดคล้องและโดดเด่นมาก
๔.๔	การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน	มีความสอดคล้อง
๔.๕	การเล่นภาษาและเล่นคำผสมไหวพริบ	มีความสอดคล้อง
๔.๖	อุปายเลือกคนและปฏิบัติรายบุคคล	มีความสอดคล้องและโดดเด่นมากในการหา ผู้รับหลักการและผู้เผยแพร่หรือเรียกว่าเป็น

ลำดับ	กระบวนการสอนธรรมของ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) มีความ สอดคล้องกับพระไตรปิฎกในประเด็น	อธิบายได้ว่า
		การฝึกผู้นำคนต่อไป
๔.๗	รู้จักจังหวะและโอกาส	มีความสอดคล้องและโดดเด่นมาก
๔.๘	มีความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการสอน	มีความสอดคล้อง
๔.๙	การลงโทษและการให้รางวัล	มีความสอดคล้อง
๔.๑๐	การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า	มีความสอดคล้องและโดดเด่นมาก
๕	หลักคำสอน	- อริยสัจ ๔ - ปฏิจสมุปปาท - ไตรลักษณ์ พระโพธิญาณเถรน้อมนำหัวใจของพุทธศาสนาของพุทธองค์มาใช้ในการอบรมสั่งสอนศิษย์ทุกประการ
๖	เทคนิคอื่นๆ ๖.๑ การตื่นรู้	มีความสอดคล้องกันและโดดเด่นมาก

อธิบายได้ว่า ผลการวิเคราะห์ความสอดคล้องในกระบวนการสอนพุทธธรรมของพระพุทธรเจ้ากับพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) นั้น มีความสอดคล้องกันทุกประการ แม้กระทั่งในความสอดคล้อง ก็ยังมีที่มีความโดดเด่นที่มีคล้องสอดคล้องกันอีกด้วย ผู้วิจัยจึงขอยกความสอดคล้องที่มีความโดดเด่น สรุปได้ดังนี้

ความสอดคล้องและความโดดเด่นในหลักการสอนของพระพุทธรเจ้าทรงสอน โดยการวางเนื้อหาและกระบวนการสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล ด้วยการปรับการสอนให้เหมาะสมกับความพร้อมของผู้เรียน โดยมุ่งเน้นให้ผู้เรียนทดลองหรือลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นสำคัญ

ความสอดคล้องในวิธีการสอนของพระพุทธรเจ้าและพระโพธิญาณเถร วิธีนี้มีความสอดคล้องกันและโดดเด่นมาก ซึ่งโดยมากพระโพธิญาณเถรจะตอบแบบตรงไปตรงมาและเมื่อพิจารณาว่าคำถามไม่เป็นประโยชน์สำหรับผู้ถามก็จะไม่ตอบแต่พูดไม่ก็คำให้ผู้ถามได้กลับไปทบทวนความรู้เอง เป็นการคำนึงถึงคนถามและคำถามประกอบเวลาตอบปัญหาเช่นเดียวกัน การสอนแบบวางกฎข้อบังคับ ก็มีความสอดคล้องและโดดเด่นมาเช่นกัน ซึ่งพระโพธิญาณเถรสอนให้ลูกศิษย์เคร่งครัดในพระธรรมวินัยและกฎข้อบังคับที่บัญญัติขึ้นเพื่อความสงบเรียบร้อยแห่งสงฆ์และการสืบอายุพระศาสนา

ความสอดคล้องในกลวิธีหรือเทคนิคและอุปายประกอบการสอน พระพุทธรเจ้าทรงใช้เทคนิคอุปมาอุปไมยประกอบการสอน ทรงใช้เทคนิคนี้มากที่สุด และพระโพธิญาณเถรก็มีความโดดเด่นและใช้เทคนิควิธีนี้ประกอบการสอนมากที่สุดด้วยเช่นกัน ซึ่งพระโพธิญาณเถรมีความโดดเด่นในการใช้เทคนิควิธีนี้มากเมื่อเปรียบกับการสอนของครูบาอาจารย์ร่วมสมัยอื่น และการทำเป็นตัวอย่างหรือสาธิตให้ดู พระพุทธรเจ้าก็ทรงสอนในสิ่งที่พระองค์ปฏิบัติและเห็นผลได้ด้วยตัวเอง จึงทรงนำ

ความรู้ที่ได้นั้นมาสั่งสอนชี้บอกหนทางพ้นทุกข์ให้ สำหรับพระโพธิญาณเถรก็มีความโดดเด่นในการทำตัวเป็นแบบอย่าง เป็นแม่พิมพ์ เป็นแม่แบบแก่ศิษย์ไม่ว่าจะเป็นชาวไทยหรือชาวต่างประเทศ แต่วิธีนี้จะถูกใจหรือถูกจริตชาวต่างชาติมากที่สุด เพราะผู้สอนที่ดีก็ต้องเป็นผู้ทำได้อย่างที่สอน คือสามารถเอาคำสอนไปปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่างได้ คือเอาตัวเองเป็นประจักษ์พยานว่าคำสอนสามารถน้อมนำมาปฏิบัติได้จริง หากลงมือปฏิบัติจริงก็จะได้รับผลเช่นเดียวกัน ไม่ใช่มีแต่ทฤษฎีมีแต่ความรู้ แต่ไม่สามารถนำปัญญาจากความรู้นั้นมาปฏิบัติให้เห็นผลได้จริงดังที่กล่าวสอน

ประการต่อมา อุบายเลือกคนและปฏิบัติรายบุคคลของพระพุทธเจ้ากับพระโพธิญาณเถร มีความสอดคล้องและโดดเด่นมากเช่นกัน คือ พระพุทธเจ้าทรงหาผู้รับหลักการที่เป็นผู้นำในลัทธิอื่น เช่น ขฤลิสามพี่น้อง ซึ่งเป็นอุบายวิธีที่พระพุทธเจ้าเลือกใช้และทำให้พระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปอย่างรวดเร็วในสมัยพุทธกาล ซึ่งพระโพธิญาณเถรก็ใช้อุบายวิธีนี้ในการสร้างผู้นำพระฝรั่งในการเผยแผ่พุทธศาสนาให้แพร่หลายในต่างประเทศ โดยการสอนฝรั่งให้เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำในการเผยแผ่พุทธศาสนา โดยการนำของลูกศิษย์ฝรั่งคนแรกของพระโพธิญาณเถรคือ พระสุเมโธ

ความสอดคล้องและความโดดเด่นในลำดับต่อมาคือ รู้จักจังหวะและโอกาส ในเรื่องนี้พระโพธิญาณเถร นำเทคนิควิธีนี้มาใช้ในการกระทุ้งกิเลสของศิษย์ให้เขาเห็นอารมณ์ของตัวเองด้วยตัวเอง ดังที่ลูกศิษย์ชาวต่างชาตินำมาเอ่ยอ้างในความเมตตาด้วยความซาบซึ้งใจทุกครั้ง

ความสอดคล้องและโดดเด่นในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า จากการวิเคราะห์พบว่าพระโพธิญาณเถรมีคุณธรรมและคุณลักษณะของผู้ผู้แก้ปัญหา เรียกว่า สปัปฐิธรรม ๗ คือ รู้กาลเทศะ หรือ รู้ความพอดี ในการจัดประสบการณ์ความรู้ให้กับศิษย์ตามจริตนิสัยของแต่ละคน รวมไปถึงการตอบคำถามที่เต็มไปด้วยความฉลาดเฉลียวแหลมในทุกสถานการณ์ เป็นไปด้วยท่าทีของผู้มีปัญญาสว่างใส เป็นผู้จำทางจิตวิญญาณแท้จริง ดังที่พระอาจารย์สุมน์ลูกศิษย์ชาวต่างชาติของพระโพธิญาณเถรที่มีชื่อเสียงรูปหนึ่ง พูดถึงความประทับใจในพระโพธิญาณเถรว่า “สิ่งที่พระอาจารย์ได้เรียนรู้จากพระโพธิญาณเถรและรู้สึกประทับใจ คือ “ในทัศนะของหลวงพ่ พระอาจารย์เขาเป็นพระที่มีจิตบริสุทธิ์มาก และสามารถระลึกในสิ่งต่างๆ ได้โดยไม่ต้องคิด ทำให้หลวงพ่รู้สึกว่ทั้ง มันจะมีคำว่าดี ถูกต้อง และความเหมาะสมใช้ไหม เวลาที่เราต้องเผชิญกับอะไรสักอย่าง เรามักจะคิดก่อนว่าต้องทำอะไรดี ทำอย่างไรถึงจะถูก พอเป็นอย่างนั้นมันจะเกิดการคิด เพราะเราต้องคิดถึงว่า ค่านิยม กาลเทศะ กับบุคคลเหล่านี้เราต้องทำอะไร พอมันเกิดการคิด มันต้องคำนึงถึงอดีต ไม่ใช่ปัจจุบันขณะแล้ว เราจึงคิดตัดสินว่า เราต้องทำอะไรจากสิ่งที่เราเคยได้ยินเคยได้เห็น แต่พระอาจารย์ของท่านไม่ได้เป็นอย่างนั้น การแก้ปัญหาเป็นการรู้จากปัจจุบันขณะและใช้คำว่าเหมาะสม”^๔

อธิบายได้ว่า กระบวนการสอนของพระพุทธเจ้าและพระโพธิญาณเถร มีความสอดคล้องกันทั้งหลักการสอน สติการสอน วิธีการสอนและกลวิธีหรือเทคนิคและอุบายประกอบการสอน ตลอดทั้งสอดคล้องกันในเรื่องความโดดเด่นของเทคนิควิธีที่เลือกใช้มากที่สุด แต่ความเข้มข้นในการเลือกชุดความรู้มาใช้ มากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับความแตกต่างของผู้เรียนที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย และบริบทของสภาพแวดล้อม ฯลฯ แต่อยู่บนความโดดเด่นที่เหมือนกันทุกประการ

^๔ ลานธรรมจักร, พระอาจารย์สุมน์ ภิคุ, [ออนไลน์]. แหล่งข้อมูล: <http://www.dhammadownload.com/forums/viewtopic.php?f=13&t=36363> [๘ มี.ค.๒๕๕๘].

๔.๖ หลักการปฏิบัติตามแนวทางของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท)

หลักการปฏิบัติตามแนวทางการสอนของพระโพธิญาณเถรนั้น สามารถพิจารณาได้จากพระธรรมเทศนาในการอบรมสั่งสอน เนื่องจากที่วัดหนองป่าพงมีกุลบุตรเข้ามาขอบวชมากมาย ซึ่งมีความหลากหลายแตกต่างกัน เช่น ถิ่นกำเนิด อาชีพ ฐานะ อายุ จริตนิสัย เป็นต้น องค์ประกอบของคณะสงฆ์ที่มีความหลากหลายเช่นนี้ จึงต้องมีหลักการปฏิบัติที่สามารถใช้เป็นบรรทัดฐาน ในการดำเนินชีวิตพรหมจรรย์ หลักของการปฏิบัติอย่างแรกคือ การปฏิบัติเพื่อชนะใจตัวเองให้ได้คือหลักใหญ่ อย่างที่สองคือ หลักแห่ง ศีล สมาธิ ปัญญา คือ ศีลคือการสำรวมระวัง กาย วาจา สมาธิ คือ ความสงบระงับ ปัญญา คือการทำสติให้สม่ำเสมอโดยมีศีลเป็นฐาน จนเกิดความสงบและก้าวขึ้นสู่การมีสติปัญญาพิจารณาให้เห็นความจริง กล่าวคือ เป็นความสงบที่เกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาธรรม ซึ่งธรรมทั้งหลายอาศัยซึ่งกันและกันในการเกิดขึ้นดังนี้เสมอ ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักการปฏิบัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งสองประการ

๔.๗ แนวทางการปฏิบัติภาวนาของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท)

จากการศึกษาพบว่าแนวการปฏิบัติภาวนาของพระโพธิญาณเถร เป็นการปฏิบัติอานาปานาติ โดยให้เหตุผลว่า เป็นสิ่งง่ายและสบายแก่นักปฏิบัติ เพราะเป็นสิ่งที่มิอยู่โดยธรรมชาติตลอดเวลา ทุกอิริยาบถ ไม่ต้องสร้างหรือปรุงขึ้นมา เป็นการปฏิบัติทางจิต ที่เรียกว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การมีสติระลึกรู้จิตเป็นฐาน เป็นการนำจิตมาระลึกรู้จิต มองแยกจิตเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เห็นความเกิดดับของจิต ความไม่เที่ยงของจิต เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ให้จิตรู้จักอารมณ์คือลมเข้าลมออกเท่านั้น ให้อารมณ์สงบสยบไม่พูด ไม่คิด หน้าที่การงานของจิตเรคือการรู้ลมเข้าลมออกเท่านั้น ซึ่งเป็นการสอนที่สอดคล้องกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใครตามดูจิตของตนคนนั้นจะพ้นจากบ่วงของมาร^๕

วิธีการเจริญภาวนาพระโพธิญาณเถร ไม่จำกัดวิธีแต่เน้นว่า แนวทางการทำสมาธิใดที่นำไปสู่การปล่อยวาง ไปสู่การไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้อง พระโพธิญาณเถรกล่าวถึงวิธีการเจริญภาวนาว่า การภาวนา คือ การทำความคิดความเห็นให้ถูกต้อง ทำเพื่อปล่อยวาง วิธีการทุกอย่างเหมือนเครื่องมือจับปลา ต่างกันแต่รูปแบบและวิธีเท่านั้น ในที่สุดก็เพื่อผลอันเดียวกันคือความสุขสงบใจ ปราศจากสิ่งปรุงแต่งจิต^๖

พระโพธิญาณเถร มักแนะนำลูกศิษย์ที่เข้ามาประพฤติปฏิบัติที่วัดหนองป่าพงว่า ไม่ต้องอ่านหนังสือให้อ่านใจตัวเองดีกว่า แต่ไม่ใช่ให้ประมาทในเรื่องปริยัติธรรม เพียงแต่เป็นห่วงว่าลูกศิษย์จะหลงเข้าใจผิดว่าตนรู้ธรรมะดีแล้วทั้งๆ ที่จิตยังไม่เข้าถึง ดังนั้นผู้ปฏิบัติจึงต้องทั้งความคิดความสงสัยให้หมด ให้เอาจิตกับกายวาลวล้วนๆ เข้าปฏิบัติ ดูอาการของจิต เพราะในคัมภีร์ไม่มีสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ผู้ที่เรียนมากๆ รู้มากๆ จึงไม่ค่อยสำเร็จเพราะมาติดตรงนี้ พระโพธิญาณเถรเคยสอนพระที่แตกฉานในปริยัติรูปหนึ่งว่า เอาปริยัติของคุณใส่หีบใส่ห่อไว้เสีย อย่าเอามาพูด เวลาเมื่อไรขึ้นมา มันไม่เป็นเช่นนั้น เหมือนกับเราเขียนหนังสือว่า ความโลภ เวลามันเกิดขึ้นในใจมันไม่เหมือนกับตัวหนังสือ เวลาโกรธก็เหมือนกัน เขียนใส่กระดานดำเป็นอย่างหนึ่ง มันเป็นตัวอักษร เวลา

^๕ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๔/๑๒๘-๑๒๙.

^๖ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), อุปสมถิ, หน้า ๒๐๘.

มันอยู่ในใจ มันอ่านอะไรไม่ทันหรือ มันเป็นขึ้นมาที่นี้เลย จริงอยู่ปรีติเขียนไว้ถูก แต่ต้องโอบนโยโก คือให้เป็นคนน้อมเข้ามาใส่ตัว ถ้าไม่น้อมก็ไม่รู้จักความจริง

๔.๘ สรุป

๑) ไม่ว่าพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) จะสอนคนไทยหรือสอนลูกศิษย์ชาวต่างชาติ ก็สอนแบบเดียวกัน คือ สอนให้รู้จักภาษาใจ ที่มีลูกศิษย์ชาวต่างชาติจำนวนมาก เพราะลักษณะการสอนถูกจริตกับลูกศิษย์ชาวต่างชาติมาก คือลูกศิษย์ต่างชาติที่เข้ามาหา ชอบวิธีการสอนคือการให้ตื่นรู้ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันกับหลักเซน แต่พระโพธิญาณเถร สอนให้เห็นสภาวะที่ชัดเจนกว่า เข้าใจได้ง่ายกว่า

๒) ปัจจัยที่สำคัญต่อการขยายสาขาทั้งในประเทศและต่างประเทศ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) ไม่ได้สอนเรื่องการนั่งสมาธิ เดินจงกรมอย่างเดียว แต่ฝึกลูกศิษย์ให้ชำนาญในหน้าที่ของพระทุกอย่าง ตั้งแต่การก่อสร้างและบูรณะซ่อมแซม การประกอบศาสนพิธีต่างๆ การเจริญพุทธมนต์ สวดปาฏิโมกข์ ทำสังฆกรรมตามกาลสมัย ตลอดจนการแสดงธรรมและน่านั่งสมาธิภาวนา ความสามารถรอบด้านของพระฝรั่งที่พระโพธิญาณเถรส่งไปอยู่ต่างประเทศ จึงช่วยให้คณะสงฆ์ได้รับการยอมรับจากชาวพุทธทุกฝ่าย ทั้งชาวตะวันตกและชาวพุทธเอเชีย พระโพธิญาณเถรประกาศโดยอาศัยอย่างเดียวคือ คุณธรรม เมื่อพิจารณาตามหลักของพระพุทธเจ้า ก็เอาสวากเป็นกำลัง สร้างสวากมีกำลัง ส่งสวากมีกำลังออกประกาศพุทธธรรม พระโพธิญาณเถรก็ทำอย่างเดียวกัน

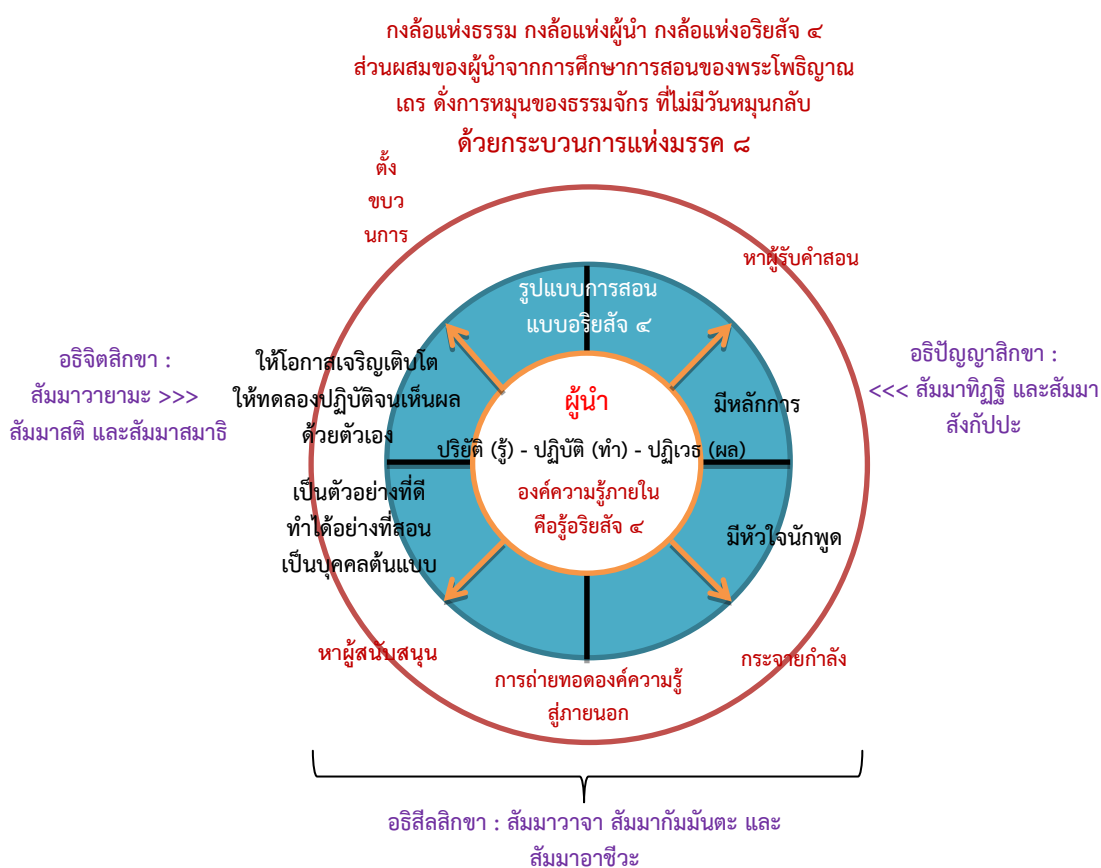
๓) การรักษาพระธรรมวินัยหรือศีลจรรย์วัตร วัดหนองป่าพงเคร่งครัดในการปฏิบัติตามพระวินัยรวมทั้งกฎระเบียบและข้อวัตรปฏิบัติมาก ซึ่งพระโพธิญาณเถรได้ใช้ปกครองพระเณรในวัดหรือผู้ปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยและเป็นการส่งเสริมการทำสมาธิและปัญญา ตั้งแต่ที่พระโพธิญาณเถร เริ่มบริหารวัดหนองป่าพง ได้พิจารณาถึงหลักความเจริญและความเสื่อมของสงฆ์อยู่ตลอดเวลา จนตระหนักชัดในความจริงของพุทธพจน์ที่กล่าวว่า “วินัย คือ อายุของพระพุทธศาสนา”^๗ คือเห็นว่าตราบใดที่คณะสงฆ์มีความเอื้อเพื่อต่อพระวินัย ความสามัคคีย่อมไม่แตก การปฏิบัติธรรมก็ราบรื่น ฉะนั้น ถึงแม้ว่าบางสิ่งบางอย่างที่วัดหนองป่าพงเปลี่ยนไปตามยุคสมัยเรื่องศีลและข้อวัตร พระโพธิญาณเถรย่อเยื้องอย่างเสมอต้นเสมอปลาย และผลที่ปรากฏออกมาอย่างชัดเจนคือการขยายตัวของคณะสงฆ์เป็นลำดับ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ แม้อาพาธหนักตั้งแต่พฤษภาคม ๒๕๒๔ ก็ยังมีสานุศิษย์เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ การมีระเบียบแบบแผนของพระวินัยเป็นหลักดำเนินทำให้พระภิกษุสามเณรทุกสาขาของวัดหนองป่าพงมีความรู้สึกกมลเกลียว เป็นหมู่คณะเดียวกัน เนื่องจากมีแนวทางการปฏิบัติที่ไม่ขึ้นอยู่กับศรัทธาในตัวบุคคล ตอนพระโพธิญาณเถรออาพาธหรือมรณภาพแล้ว คณะศิษยานุศิษย์ยังสามารถรักษาความสามัคคีของหมู่สงฆ์ไว้ ไม่กระจัดกระจายเล็ดลอดงามและเป็นระเบียบเรียบร้อย วัดหนองป่าพงจึงเป็นตัวอย่างที่ดี มีความโดดเด่นในการใช้พระวินัยปกครองสงฆ์ให้ปฏิบัติในแนวทางเดียวกัน

๔) การรักษาบรรดกธรรมที่พระโพธิญาณเถรมอบไว้นั้น ไม่ว่าจะเป็นคำสอน แนวทางปฏิบัติ ทั้งใน (๑) รูปแบบของการปฏิบัติตัว (๒) การนำหลักธรรมเผยแผ่แก่บุคคลอื่น (๓) การชุมนุม

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

ปฏิบัติธรรมตามกาลที่กำหนดขึ้นในหมู่สาธุชน (๔) ตลอดจนการประชุมใหญ่ประจำปีเพื่อร่วมพิจารณาแก้ไขปัญหาต่างๆ และคงไว้ซึ่งความแน่นแฟ้นสามัคคี แม้กายสังขารของพระโพธิญาณเถระจะแยกสลายคืนสู่ธรรมชาติ แต่สิ่งที่มอบไว้แก่แผ่นดิน ยังคงร้อยประสานดวงใจ ประทับไว้อยู่ในใจสาธุชน ให้มีจิตสำนึกต่อการถ่ายทอดพุทธธรรม โดยคำสอนและแนวทางปฏิบัติของพระโพธิญาณเถระ จึงเป็นเสมือนตัวแทน ดังที่พระพุทธรองค์ตรัสกับพระอานนท์ก่อนปรินิพพานว่า “อานนท์ บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย...”^๘

จากการวิเคราะห์ความสอดคล้องในกระบวนการสอนตามหลักพุทธธรรมกับกระบวนการสอนธรรมของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) นำเสนอเป็นแผนภาพได้ดังนี้

กระบวนการสอนสอนของพระพุทธรเจ้าและของพระโพธิญาณเถระ เมื่อพิจารณาแล้วมีความสอดคล้องเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน โดยวิธีการของพระโพธิญาณเถระสามารถนำไปปรับหรือประยุกต์ใช้ให้เหมาะกับลูกศิษย์ที่มีจริตไปในทางเป็นคนช่างคิด ช่างสงสัย และระยะเวลาในการสอนจะใช้เวลานานกว่ากระบวนการสอนของพระพุทธรเจ้า เนื่องจากปัจจัยเกี่ยวกับตัวผู้เรียนในยุคสมัยปัจจุบันที่ไม่เหมือนกับสมัยพุทธกาล

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

กระบวนการสอนของพระพุทธเจ้า คือ วิถีทางแห่ง ศีล สมาธิ ปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมาย คือการหลุดพ้นจากทุกข์ และกระบวนการสอนของพระโพธิญาณเถระก็สอดคล้องด้วยเช่นกัน ผู้วิจัยจึงขออธิบายขยายความสอดคล้องตามแผนภาพที่ได้แสดงไว้ มีประการต่างๆ ดังนี้ กระบวนการสอนประกอบด้วย ปริยัติ (รู้) ปฏิบัติ (ทำ) และปฏิเวธ (ผล) โดยมีจุดมุ่งหมายสุดท้าย คือ เป็นผู้รู้ ผู้เผยแผ่ คำสอน เป็นผู้รู้ทุกข์ รู้เหตุเกิดทุกข์ เข้าถึงสภาวะที่ปราศจากทุกข์ คือสภาวะผู้นำทางจิตวิญญาณ ประกอบด้วยคุณธรรมคือ กัลยาณมิตรธรรม และ สปัปฺริสธรรม ๗ เกิดมรรคเป็นแรงหนุนงล้อแห่งธรรมให้วิ่งไป ตามกฎแห่งไตรลักษณ์ ด้วยการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข ความเจริญ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น สำหรับแรงดันที่จะฉุดให้กงล้อหยุดหมุนได้นั้น คือ ใจ จิตใจของผู้คนที่ประกอบด้วยความไม่แน่ว ประกอบไปด้วยกิเลส ตัณหา อุปาทาน เป็นต้น

กระบวนการสอนนั้น แกนหลักของความเป็นผู้นำ คือ อริยสัจ ๔ เป็นเครื่องมือในการพัฒนาองค์ความรู้ ผู้รับคำสอนคือผู้ที่มีทุกข์แต่ยังไม่รู้จักทุกข์ เพราะยังไม่มีปัญญามองเห็นทุกข์ได้ด้วยตัวเอง การเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณจึงเป็นผู้ที่ต้องสามารถรู้ทุกข์ของตนเองและทุกข์ของคนอื่นไปพร้อมๆ กัน เมื่อผู้รับคำสอนสามารถเห็นปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ ของตัวเอง ด้วยตัวเอง ซึ่งมาจากการรับหลักการ รับคำสอน จากแม่แบบและทดลองปฏิบัติให้เห็นผลด้วยตนเอง เพื่อพัฒนาศักยภาพและยกระดับคุณภาพทางจิตวิญญาณ เมื่อยกระดับได้แล้วสิ่งที่จำเป็นลำดับต่อไป คือ ต้องรักษาคุณภาพของจิตวิญญาณไว้ให้ได้ด้วย รวมถึงการพัฒนาศักยภาพเพื่อยกระดับคุณภาพทางจิตวิญญาณอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้กงล้อแห่งธรรมหมุนอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอเช่นกัน เพื่อการขยายพื้นที่ในการเผยแผ่พุทธศาสนาต่อไป ผลสำเร็จที่ได้รับเกิดจากผู้รับคำสอนรับหลักการ น้อมเอาความรู้นำมาปฏิบัติจนบรรลุผลด้วยตนเอง คือกลายเป็นผู้นำที่มีแกนหลักคืออริยสัจ ๔ ในตัวเอง ใช้เป็นเครื่องมือในการนำเอาองค์ความรู้ภายในถ่ายทอดสู่ภายนอก

ผลสำเร็จของผู้รับคำสอน จึงเป็นแรงผลักดันให้วงล้อหมุนไปได้เรื่อยๆ อย่างต่อเนื่อง ทำให้มีผู้รับคำสอนอย่างต่อเนื่องจากปัจจุบันสู่อนาคต ด้วยเสรีภาพในการเข้ารับหลักการ ท่ามกลางสภาวะการณ์ที่ผู้คนไร้ซึ่งศรัทธาในคุณค่าของตัวเอง ต่างคนต่างดำเนินชีวิตอยู่ท่ามกลางลัทธิความเชื่ออันหลากหลาย โดยมีตัวแปรคือ ความไม่แน่นอนของอุปนิสัย ความต้องการหรือค่านิยม สิ่งแวดล้อม และจริยธรรมของมนุษย์แต่ละยุคสมัย เป็นต้น สิ่งที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลงคือ ทุกข์ ซึ่งมีประจำตัวมนุษย์ ปุถุชนที่ยังมีกิเลสตัณหา เพราะความไม่รู้จักพอ แต่ยังไม่รู้จักทุกข์เพราะยังหลงอยู่ การตอบสนองความต้องการ คือ การหลุดพ้นออกจากทุกข์ จึงจำเป็นต้องพัฒนากลยุทธ์ รูปแบบ วิธีการ กุศโลบาย หรือเทคนิคที่เป็นอุปายในการดึงเขาเหล่านั้นเข้ามาศึกษาเรียนรู้และเข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง โดยใช้หลักการและเนื้อหาสาระบนทางดำเนินเดิม ตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบันเป็นระยะเวลากว่า ๒,๖๐๐ ปี เพราะฉะนั้นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ตราบนานเท่านาน จึงมีสาระสำคัญ คือ การที่มีผู้รับคำสอนนำเอาหลักการไปทดลองปฏิบัติจนเกิดผลสำเร็จด้วยตัวเอง และสิ่งที่สำคัญนอกจากนี้คือ อายุของพระพุทธศาสนาก็ยังขึ้นอยู่กับวิสัยทัศน์ของผู้นำรุ่นใหม่ ที่จะนำพาพระพุทธศาสนาไปในรูปแบบและทิศทางใดด้วย เพราะฉะนั้นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะทำให้มาตรฐานของผู้นำไม่จางคลายลง คือการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย พระธรรมวินัยจึงเป็นกรอบในการรักษามาตรฐานของผู้นำ ด้วยการเป็นเสาหลักในการนำพาพระพุทธศาสนาให้ขับเคลื่อน

ไปด้วยวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลและยาวไกล ในการพัฒนาศักยภาพเพื่อยกระดับคุณภาพของจิตวิญญาณ
แห่งความหลุดพ้นแท้จริงต่อไป